

הרב אוריאל בנר; ד"ר משה ארנוולד

האם חתם הראי"ה קוק זצ"ל ביום טוב?

העצומה להצלת ז'בוטינסקי שנחתמה בשביעי של פסח תר"פ*

רקע היסטורי למאורעות תר"פ
הניסיון להחתמת הרב קוק על העצומה
מאמרו של ז'בוטינסקי בתרצ"ד
האמנם חתם מרן הראי"ה על העצומה בחג?
הסבר נוסף לחילול החג שלא היה
איך התגלגלה שמועת החתימה בחג?
דברי הרב הירשנזון בספר מלכי בקודש
סיכום

רקע היסטורי למאורעות תר"פ¹

עם סיום מלחמת העולם הראשונה החלו דיונים בדבר עתיד ארץ ישראל והאזור כולו, שבעקבותם התכנסו ב-19 באפריל 1920 בסן רמו שבאיטליה נציגי "מדינת ההסכמה" המנצחות (בריטניה, צרפת, איטליה ויוון, וכן יפן ובלגיה) לדיון בחווה השלום עם תורכיה. באותה ועידה הוחלט למסור לבריטניה את המנדט על ארץ ישראל משני עברי הירדן, ולהטיל עליה את האחריות לביצועה של הצהרת בלפור שהבטיחה הקמת מדינה ליהודים בכל רחבי ארץ ישראל.

בעוד הדיונים נמשכים החליטו הערבים לנקוט בפעולות אלימות, כדי לחבל בהגשמתה של הצהרת בלפור. הזדמנות לעשיית פרעות נקרתה לערבים בעת חגיגות נבי מוסא. בחגיגות אלה, שמקורן בתקופה שבה ניצח צלאח א דין את הצלבנים לפני כשמונה מאות שנה, היו מגיעות משלחות של מוסלמים מכל חלקי הארץ לירושלים, ומשם הייתה יוצאת תהלוכה גדולה למסגד נבי מוסא שנמצא במדבר יהודה, כעשרים ק"מ מזרחית לירושלים וכעשרה ק"מ דרומית ליריחו, מסגד שעל פי המסורת המוסלמית ניצב על קבר משה רבנו. בחודש ניסן תר"פ התקבצו ובאו

* [מעשה שהיה כך היה: לקראת הכנת גיליון זה ריפרפתי בין עשרות המאמרים שמחכים לתורם לעלות לדפוס על דפי 'המעין', ופתאום גיליתי לתדהמתי שני מאמרים מאת שני כותבים ותיקים ב'המעין' שעוסקים בדיוק באותו נושא! שניהם כתובים יפה, שניהם מציגים חומר חשוב ומעניין, ושניהם חופפים רק בחלקם אך מגיעים לאותה מסקנה. בהסכמת שני המחברים ערכתי את שני המאמרים למאמר אחד שקיבל את אישורם, ויישר כוחם על ענוותנותם ונכונותם. י"ק]

1 מקורות לפרק זה, וכן לחלק מהתיאורים ההיסטוריים בהמשך המאמר, נלקטו ממאמרו של יהודה לפידות המופיע באתר 'דעת', מאתר 'מצבות מספרות', וממאמרו של שמואל כץ 'הגדוד העברי וראשית ההגנה' בתוך "איש בסער", מסות ומחקרים על זאב ז'בוטינסקי, אוניברסיטת בן גוריון 2004.

לירושלים אלפי מוסלמים, ומשם הם יצאו בתהלוכה לעבר נבי מוסא. בתום החגיגות שנערכו שם ונמשכו שבעה ימים חזרו החוגגים לירושלים, וקיימו תפילה על הר הבית לציון סיום העלייה לרגל. לאחר התפילה, ובעקבות נאומי ההסתה הרבים שנשמעו במהלך החגיגות, החלו התפרעויות נגד היהודים. אדישות השלטונות נלעשה עודדה את הערבים, שקראו בקולי קולות "אֲדַבַּח אֶל יְהוָה" ו"אֲדַאגֵּל מֵעֵנָא" ('הָרְגוּ בַיהוּדִים' ו'הִמְמַשְׁלָה אִיתְנּוּ').

וכך, בא' דחול המועד פסח תר"פ (4 באפריל 1920), התנפלו מאות ערבים חמושים בפגיונות, חרבות ואלות על הרובע היהודי בעיר העתיקה. הם בזזו חנויות, ופגעו בכל יהודי שנקרה בדרכם. בפרעות נהרגו שישה יהודים, וכמאתיים נפצעו.² כאשר נודע הדבר מיהרו מאות יהודים מהשכונות שמחוץ לחומות לעבר העיר העתיקה כדי להגן על אחיהם, אולם כאשר הגיעו אל שער יפו מצאוהו סגור על ידי הצבא הבריטי, כשקני מכונות ירייה ורובים מופנים אליהם וחוסמים את דרכם פנימה. 'ההגנה העברית' לא יכלה לעשות דבר משום שהממשלה של המנדט הבריטי לא נתנה לאנשיה, וגם לא לשום יהודי אחר, להיכנס לעיר העתיקה, באומרה שהיא, הממשלה, אחזה כבר באמצעים הנחוצים להגנה על התושבים. זאב ז'בוטינסקי, שהיה מראשי ההגנה בירושלים, ציווה על קבוצה קטנה לנסות ולהתפרץ בכל דרך שהיא לעיר העתיקה, אולם אנשי הקבוצה הזו נתפסו ונאסרו ונשקם הוחרם. הבריטים ערכו בהמשך מעצרים נרחבים בקרב הערבים, וגם על היהודים לא פסחו. בחיפוש שנערך באחת מעמדות ההגנה בעיר העתיקה נמצאו נשק ותחמושת שלא היו חוקיים, ו-19 גברים שנמצאו במקום נאסרו. ז'בוטינסקי³, שהיה אחראי מטעם ועד הצירים (לימים

2 על חומרת הפרעות בעיני יהודי הארץ אפשר ללמוד למשל מתיאורם בעיתון הארץ [7/4/20]: 'במשך שלושה ימים היה בירושלים אותו הדבר הנורא אשר לא היה כמוהו ואשר אי אפשר היה להעלותו על הדעת גם בימי שלטון התורכים'.

3 על משמעות מעשי ז'בוטינסקי באותם ימים אפשר ללמוד מהספדו של הרב הרצוג עליו [משואה ליצחק ח"א עמ' 127]: "הוא הקדיש את כל כוחותיו לעם ישראל. אין כאן שום גזומה. כל העושר השכלי והרוחני הרב והעצום שחונן בו מאת יוצר האדם נתן לנו, ולעצמו לא השאיר כלום. הוא שיעבד את ליבו ואת מוחו ואת עט-הסופרים המזהיר שלו לטובת האומה עד כדי מסירות נפש. אנשי ירושלים עודם זוכרים מה שעשה בימי הפרעות. הוא יצא להציל את אחיו, ולא חשב כלל שעל ידי כך הוא מעמיד את חייו בסכנה איומה. זוהי עובדה אופיינית המציינת את כל השלשלת של פעולותיו המרובות". דוגמא נוספת [פּוֹתַח שְׁעִירִים, ר' שלמה פריימן, עמ' 78]: "היו ניסים גדולים בעשרות השנים האחרונות, מהפרעות הראשונות שהיו עוד בשנת תר"פ, ואז השר הגדול זאב ז'בוטינסקי הכריז על הגנה עצמית, להגן בכל מחיר. בשנת תר"פ, כבר ביום השני שהערבים עשו פרעות על יהודים זקנים וזקנות, באו חברי הגנה לישראל אל מחסן הנשק הראשון שהיה בבית הכנסת הגדול החורבה במרתף, שם היו סודות קרוב לשלושים ושש שנה. בכל פעם ובכל מקרה שהערבים התכוננו לערוך פרעות היה כוח נגדי של הגנה עצמית".

'הוועד הלאומי') לארגון ההגנה בירושלים, שמע על המאסרים רק למחרת היום. מידי צא ל"קישלה" (בית המעצר שבמשטרת העיר העתיקה) כדי למחות על המאסר. הוא טען בפני הקצין האחראי כי ההגנה אינה ארגון בלתי חוקי, וכי הממשל ידע על קיומו, ועל כן דרש לשחרר מיד את האסירים, והוסיף שאם השלטונות סבורים שהם אשמים יש לאסור גם אותו. הקצין הכיר בהיגיון שבדברי ז'בוטינסקי ואסר גם אותו. המאסר עורר זעם רב בקרב היישוב היהודי בארץ, שהתקומם נגד עמדת הממשלה שאינה מבחינה בין תוקף לנתקף.

הניסיון להחתמת הרב קוק על העצומה

דבר המעצר נודע בשביעי של פסח, והיו אנשי ציבור שחשבו שעצומה שתהיה חתומה ע"י אזרחים רבים ובהם נציגי ציבור בכירים תוכל לסייע לעצורים לקבל משפט הוגן. במהלך התפילה ב'חורבה' ניגשו אנשים אל מרן הרב קוק זצ"ל ואמרו לו שאם יחתמו יהודים רבים באופן מיידי על עצומה בעד ז'בוטינסקי וחבריו הדבר יכול להשפיע ולהציל את ז'בוטינסקי, שכמנהיג ההגנה בירושלים הוא צפוי לעונש חמור⁴. משום מה נפוצה אז שמועה שהרב חתם על העצומה בחג, מה שלא היה נכון עובדתית, כפי שיוכח להלן. כך למשל נכתב בעיתון הפועל הצעיר מתאריך 30/4/20: "רבנים כשרים נמצאו אשר חתמו בחג על טופס האשמה עצמית וכללו עצמם עם המגינים, וקיבלו עליהם להיענש עם ז'בוטינסקי וחבריו". ובספר תולדות ההגנה נאמר: לאחר מאסרו של ז'בוטינסקי נסחפו אף יהודים בעלי שטריימלך ופיאות לשורות המגינים. נאמנה ולוהטת הייתה הרגשת ההמונים ובהם יהודים חרדים למאות (ואף רבנים) שחתמו בעצם החג (שביעי של פסח, כ"א ניסן תר"פ, 9 באפריל) על טופס הצהרה לממשלה, בה הם מקבלים על עצמם את אשמת ההגנה ונכונים לשאת באחריות למעשי חבריה⁵.

עורכי ספר ההגנה הסתמכו בעובדה זו על הביוגרפיה של ז'בוטינסקי באנגלית שכתב יוסף בוריס שכטמן. לגבי עניין החתימה על העצומה נכתב בו כך:

ליהודי ירושלים נודע כי ז'בוטינסקי וחבריו מן ההגנה יועמדו למשפט בשבת, איסרו-חג, ה-10 באפריל. יום קודם לכן, בעצם החג, חתמו שלוש

4 בספר שבחי ראה עמ' 183 הביא הרב נריה בשם מרן הרצ"ה: 'הוא עמד להיות נידון בבית משפט צבאי, וחששו לפסק דין מות. אמרו אז שאם תוגש לשלטונות פטיציה כלל-המונית המכילה הזדהות עימדו [לא בקשת רחמים] אפשר להצילו'.

5 שאול אביגור, יצחק בן-צבי, אליעזר גלילי, ישראל גלילי, יהודה סלוצקי (עורכים), בן-ציון דינור (עורך ראשי): ספר תולדות ההגנה, כך ראשון, מהתגוננות להגנה, חלק שני. הספריה הציונית, צה"ל הוצאת מערכות, תשי"ז, עמ' 637.

מאות ושמונים חברי ההגנה שלא נעצרו על עצומה לבית המשפט, והודיעו בה כי הם מזדהים עם עשרים חבריהם העצורים, וכי הם מבקשים להישפט איתם יחד. בד בבד עם זה נאספו בז' פסח בכל בתי הכנסת חתימות על עצומה המביעה הזדהות מלאה עם ז'בוטינסקי, ומצהירה כי אף על פי שהחתומים לא יכלו להשתתף בארגון ההגנה הרי הם היו משתתפים בו אילו ניתן להם הדבר. הרב הראשי של ירושלים, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, היה ראשון לחותמים על העצומה, והתיר גם לאחרים לחתום עליה בחג. אלפיים וחמש מאות איש חתמו עליה בו ביום, ביניהם שלוש מאות נשים שהכריזו כי הם קראו לבעליהן, אחיהן ובניהן להגן עליהן ולהצטרף להגנה. העצומה הוגשה לבית המשפט הצבאי, אבל נתעלמו ממנה⁶.

גם זאב לייבוביץ, ששימש כמזכיר ועד העלייה בירושלים באותה תקופה, כתב בזיכרונותיו שיצאו לאור בשנת תשי"ג, כי לאחר שז'בוטינסקי וחבריו שנעצרו הועמדו לדין:

גלי חיבה והערצה התרוממו כלפי המתקומם והמגין, ביום השביעי של פסח חתמו יהודים אדוקים בחוצות ירושלים על הודעה שז'בוטינסקי היה שליחם והם שותפים ב'פשע'⁷.

צעד נוסף נעשה בספר 'ההגנה בירושלים: עדויות וזכרונות מפי חברים' שיצא לאור בשנת תשל"ג על-ידי אנשי ארגון חברי ההגנה בירושלים. נכתב בו כך:

בא' באייר (19 באפריל) יצא גזר דינו של ז'בוטינסקי - מאסר לחמש עשרה שנות עבודת פרך, וגירוש מן הארץ לאחר שירצה את עונשו. תשעה עשר צעירים נדונו כל אחד לשלוש שנות עבודת פרך. תושבי ירושלים החליטו להביע את מחאתם על המאסר על ידי עצומה לשלטונות הבריטיים. בימים אלה הופיע הרב הראשי ליהודי ארץ ישראל, הרב א"י קוק, בכל גדולתו בסערת רגשותיו הלאומיים. כיוון שהוחלט לפנות בעצומה מיידית בכתב אל בית הדין הצבאי הבריטי - והיה זה ביום שבת - נשאל הרב כיצד יש לנהוג. הרב קוק לא היסס והתיר לחתום על העצומה בשבת. "זהו פיקוח נפש; עת לעשות לה' הפרו תורתך", פסק הרב קוק. הרב קוק עצמו חתם בשבת - וכמוהו עשו אלפי יהודים חרדים בירושלים, שנוהרו כל ימיהם לא לפגוע

6 Joseph B. Schechtman, the Vladimir Jabotinsky story, the early years. New York, 1956, pp 332. זאב ז'בוטינסקי: פרשת חייו. ספר ראשון 1880-1923. תרגם דוד סיון, הוצאת קרני, תל אביב, תשט"ז, עמ' 346-347.

7 זאב לייבוביץ, בעליה ובבניה: זכרונות ומסות, ראובן מס, ירושלים, תשי"ג, עמ' 203.

פגיעה קלה ביותר בקדושת היום⁸.

השמועה המוטעית הכתה גלים גם מעבר לים. ביטוי לכך ניתן לראות למשל בספר הזיכרון לקהילת מרקושוב (עמ' 70), שם מסופר על מצעד של בני נוער יהודים במדי צבא שנערך בעיירה (שהייתה סמוכה לעיר לובלין שבפולין), ובתוך הדברים נכתב:

הוא תיאר במרץ ובחשק רב את דיוקנו של זאב ז'בוטינסקי מייסד הליגיון היהודי [=הגדודים העבריים] בשנת 1917, אשר ארבע שנים אח"כ הציל בעז"ה יחד עם אחרים את ירושלים מפוגרום בסכנו את חייו, ואשר למענו חתם הרב הגאון הרב קוק זצ"ל בעיצומו של יום שבת קודש עבור ערבות לשחרור מהמאסר הבריטי שנשקף לו למשך 15 שנה...

טעות זו המשכיכה להתגלגל גם בשנים מאוחרות יותר. כך אנו מוצאים בביורפיה של ז'בוטינסקי⁹:

יום שישי היה שביעי של פסח... הפתעה זומנה למתפללים. בבית הכנסת החורבה... הרב אי"ה קוק אמר שכל עוד בנינו, מגיני נשינו וילדינו, נמצאים במאסר, כולנו במאסר. או אז נטל עט בידו, ובהפרו מצוה חמורה מן התורה חתם את שמו על הכרזה של הזדהות עם האסירים... הוא פקד על המתפללים לעשות כמותו. רבנים נוספים ו-2500 מן המתפללים בבתי כנסת אחרים נהגו כמותו¹⁰.

מדבריו של ר' אהרן קצנבלוגן נשמע שהיו אפילו תלמידי חכמים שחשבו שיותר לחתום על העצומה, ומסתבר שגם זה קרה בעקבות השמועה המוטעית שהרב קוק אמר זאת:

לאחר הפוגרום הערבי בעיר העתיקה בירושלים אירגן ז'בוטינסקי המון רב כדי להתנקם מהערבים. האנגלים אסרו אותו בבית הסוהר. אח"כ עשו פטיציה

8 רחל ינאית, יצחק אברהמי, ירח עציון (עורכים), ההגנה בירושלים: עדויות וזכרונות מפי חברים, ספר ראשון תר"פ-פ"ש, הוצאת ארגון חברי ההגנה בירושלים, ע"י קרית ספר, ירושלים, תשל"ג, עמ' 16-17.

9 'זבו', שמואל כץ, ח"א עמ' 387

10 הדבר מופיע גם בספר "ימי הכלניות" [מאת תום שגב, עמ' 120]: 'במחווה נועזת עד מאוד הפר הרב הראשי את קדושת השביעי של פסח, וחתם בעודו בבית הכנסת על עצומת מחאה. מאות מתפללים עשו כמוהו'. וראו עוד בקישור <https://www.inn.co.il/News/News.aspx/408777dsgui> "הרב קוק נמצא בירושלים והוא מתגייס לשחרור ז'בוטינסקי יחד עם שאר מנהיגי הישוב משמאל ועד ימין. קם קול צעקה מהארץ ומלונדון, והרב קוק פוסק שגם בשבת אפשר להחתים בבתי הכנסת על הפטיציה לשחרור ז'בוטינסקי". מפי גדעון מיטשניק, מנכ"ל מכון ז'בוטינסקי. וראה גם בספר אוהב ישראל בקדושה, חלק ה עמוד 150.

בעיצומו של יום שביעי של פסח כדי לשחרר אותו, ועל יד בית הכנסת 'זכרון משה' עמדו ליד שולחן וחתמו אנשים שומרי דת בעיצומו של שביעי של פסח. אחר כך הלכו שני ת"ח אל הגאון ר' חיים [זוננפלד] זצ"ל בעניין זה. ענה ר' חיים בתרעומת עליהם האם זו בכלל שאלה, שלא נדבר אפילו מיהו האיש, אבל האם פיקוח נפש הוא וכבר רוצים להורגו עד שמככים לחתימות דווקא בשביעי של פסח? ואמנם לאחר שהגיע תשובת ר' חיים הופסקה ההחתמה¹¹.

מאמרו של ז'בוטינסקי בתרצ"ד

לאחר זיכוי של אברהם סטבסקי מאשמת רצח ארלוזורוב, פרסם ז'בוטינסקי בכ"ב אב תרצ"ד מאמר בעיתון 'הירדן' ושמך "אלה שהצילו", ובו הזכיר את מי שתרם להצלתו של סטבסקי. בין השאר הזכיר את הרב קוק, ובתוך הדברים כתב על מה שאירע 14 שנים קודם לכן, בשנת תר"פ:

אז בא חודש אפריל של שנת 1920, הפוגרום בירושלים ופסקי הדין הפראיים והשגעוניים של עבודת פרך נגד חברי ההגנה העצמית היהודית. היה זה יום השבת כשנודעו בירושלים פסקי הדין, והרב קוק ביחד עם קהל גדול התפלל אז בחורבה, בבית התפילה הגדול ביותר בירושלים. הוא הפסיק את התפילה, ציווה להביא לו דיו ונייר, וחתם הראשון על המחאה נגד אי הצדק - בשבת. כשנודע הדבר הרהרתי הרבה, מה פירוש הדבר? יודע אני שבמקרה של פיקוח נפש מותר וצריך לחלל את השבת¹², ואולם כאן הרי אין כל הבדל בדבר אם יחתמו על המחאה היום או מחר, למה היום דווקא בשבת? ואז הבינתי את טעמו ואת פירושו של הדבר. הרי זו אותה הרוח שמרחפת ב'קדישו' המפורסם של ר' לוי יצחק מברדיצ'ב¹³, כשהוא זועק

11 'החומה' כד, ריג עמ' 8.

12 יחסו של ז'בוטינסקי לתורה ולמצוות הוא נושא לדיון, נזכיר כאן רק משפט אחד שאמר הרב הרצוג בהספדו הנ"ל: "... הוא בא אלינו מן החוץ. זבוטינסקי נולד בסביבה אסימילטורית (=מתבוללת), וברוחו הגדולה התגבר על הסביבה המתבוללת".

13 בדור האחרון נעשה שימוש רב בדמותו של ר' לוי יצחק ובמוטיבים מתוך הקדיש בשירים ופואמות שכתבו סופרים ומשוררים. איציק מאנגר, שמשון מלצר, זלמן שניאור, והמפורסם ביותר אורי צבי גרינברג, 'שאלו' בשיריהם את דמותו של ר' לוי יצחק הזועק, התובע וה'דורש תשובת רם', כשם שירו של אצ"ג. המשותף למשוררים אלו ולשירים שכתבו בעקבות ה'קדיש' הוא שכולם נכתבו במוצאי מלחמה העולם השנייה והשוואה. ככל הנראה בימי מלחמת העולם הראשונה נוסח הקדיש נכתב בגירסה אחרת, ובו ההתנצחות האלימה של האומות ביניהן נתפסת ככפירה במלכות ה', מול האמונה השלמה של היהודי; אך על גלי האפר העשנים של השואה עומד ר' לוי יצחק בקדיש יתום ובזעקה. ז'בוטינסקי בדבריו מנסה להשתמש ב'קדיש', בצורה דומה [וראה בהרחבה

בחוצפה גדולה כ"כ כלפי הקב"ה 'יושם קץ לדבר, יהא סוף לדבר'! שהרי כאן מדבר בן עם אביו, אבא שים לב, עולמך מלא עוולות ואתה רוצה שאנו נערוך כאן את שבת קודש שלך כמו תמיד כאילו לא קרה כלום? לא, אבא, בשבתות כאלו אין לך צורך, אני ר' לוי יצחק, או אני ר' אברהם, אני בנך ועבדך, מחלל את השבת שלך לאות מחאה נגד כל מה שנעשה בעולמך...

האמנם חתם מרן הראי"ה על העצומה בחג?

בהקדמה למהדורה העברית של הביוגרפיה של ז'בוטינסקי שכתב י"ב שכתמן נאמר:

מכיוון שזה סיפור מלא ראשון על חייו ופעלו של ז'בוטינסקי, יש לשער שהוא מכיל אלו אי-דיוקים ושגיאות אשר לעובדות, להערך ולהדגש, המחבר מבקש למחול לו על גילויים אלה של עניות-ידו ורוצה לקוות שאין הם נובעים משקדנות לקויה, אלא ובעיקר מן העובדה שהחומר שהצליח לאסוף על תקופות בודדות ועל אפיקים מסוימים בחייו של ז'בוטינסקי לא היה מספיק או לקה בחד-צדדיות¹.

מתברר שהדברים אלו מכוונים בין השאר לעניין זה.

במכתבים למערכת בגליון 'הירדן' מיום כ"ו באב כתב הרב ש"ב שולמן, מתלמידי הקרובים של הרב קוק, ולימים רבה של שכונת סנהדריה:

במאמרו של ז. זבוטינסקי כ"ב מנ"א נזכרה עובדה של שבת... ותמהים אנו על מי שהולך שולל את ז. זבוטינסקי בידיעה לא נכונה. גופא דעובדא כך היה. ביום שביעי של פסח תר"פ בזמן הפרעות באו לפני מרן הגרא"י קוק שליט"א בדרישה לאסוף חתימות ביו"ט... ורבנו שיחי' ענה להם כי נדרש הוא למומחים בדבר אשר יבדקו לו הפיקו"נ שיש בזה ועד כמה הדבר דחוף לחתום ביום זה, ומתוך זה לא הגיע הדבר לידי חילול יו"ט. נמצאו אמנם עיתונים בחו"ל שפרסמו... וגם אז באו על זה הכחשות.

יושם לב שטעותו של ז'בוטינסקי, או לפחות שכחתו, באו לידי ביטוי בעוד פרט. הניסיון להחתים את הרב לא היה אחרי שנודעו פסקי הדין, שכן המשפט נפתח ב-12/4 למניינם, כשבוע אחרי סיומו של חג הפסח, וגזר הדין ניתן מספר ימים אחר כך, והבקשה מהרב בבית כנסת החורבה הייתה בשביעי של פסח, כפי שעולה מדברי הרב שולמן ור"א קצנבלוגן.

את דבריו של הרב זאב קיציס ב'שבת בשבתו' [1540].

באותו יום, כ"ו באב, כתב מרן הרצ"י קוק מכתב למערכת 'הירדן'¹⁵:

סיפור העובדות שבמאמרו של מר ז' על דבר חתימת הפטיציה להצלת אינו מכוון לאמת [מר ז' היה בשעת המעשה חבוש בבית האסורים, ושמע על העובדא רק מפי אחרים]. והעובדא כך היה. בחג פסח תר"פ באו ושאלו את כ"ק מרן א"א הגאון שליט"א, בהיות שמר ז' בוטינסקי וחבריו הם בסכנת מוות ע"י משפט צבאי, ואפשר להצילם רק ע"י פטיציה של חתימת אלפים שמזדהים ומשתתפים איתם באשמתם או דורשים חנינתם, אם מותר לחתום על זה. הוא השיב שאינו מכיר את הצד המשפטי שבזה, וצריכים לברר ע"י מומחים בני סמכא, וכשיתברר על ידם שהסכנה תקופה מיד ושחתימות אלו דרושות מיד כדי להצילם מהסכנה, הרי בוודאי מחויבים לחתום. ובאמת התברר אחר כך שדרך הצלה זו אין בה ממש, וכמובן שלא הותר הדבר.

אך הרצ"י לא הסתפק בהכחשה זו, אלא ראה לנכון להתייחס גם להסברו של ז'בוטינסקי ולבאר מדוע אינו נכון:

אך מלבד זה בהחלט אינה מכוונת לאמת ההשקפה שמר ז' מייחס שם בקשר עם הוצאות הדברים הנ"ל לרל"י מברדיטשוב זצ"ל ויבדל"א לכ"ק מרן א"א שליט"א, כאילו מתוך מצב התחסדות כבן לפני אביו כלפי שמים עלולים לעשות מה שהוא נגד דין תורה ח"ו. חלילה ליחס דברים כאלה לגדולי ישראל ורועיו הנאמנים, להם אדרבה דחיית מצוות ואיסורים של תורה מפני הצלת נפשות בגדרי התורה הרי היא מצוה אלוקית כמו קיום המצוות והזהירות באיסורים. ולא התפרקות עול, אלא התרוממות הקודש בנועם ועוז שהם מכירים ומרגישים בעול מלכות שמים, בסגולת ישראל וכל מצוות של תורה, היא היא הנותנת להם את חופש האמת והגבורה העליונה למילוי תפקידיהם הנשגבים בחיי היהדות הכלליים והפרטיים. אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה, ואף חכמי חסידי אומות העולם ידעו כי ההכנעה לרצון העליון אף היא הגבורה והחרות האמיתית.

הסבר נוסף לחילול החג שלא היה

מספר ימים אחרי פרסום מאמרו של ז'בוטינסקי, פורסם ב'הירדן' מאמר נוסף מפרי עטו [שאלות המסורת, 12/8/34]. במאמר זה הוא מביא מכתב שקיבל כתגובה למאמרו הראשון. כרקע לדברים יש לציין שהגדוד העברי שלחם במלחמת העולם הראשונה לא פורק, הוא חנה במחנה סרפנד [היא צריפין], ומפקדו היה אליעזר מרגולין. ד"ר חיים ויצמן ממנהיגי התנועה הציונית העולמית נלחם בממשלה בתוקף

15 מתוך לנתיבות ישראל, מהדורת 'מאבני המקום', ח"ב עמ' 424-423.

עם תחילת המאורעות בתקווה שתינתן פקודה רשמית לעליית הגדוד לירושלים, אבל הפקודה לא ניתנה והגדוד נותר במקומו. שמועות הגיעו לסרפנד לגדודאים' על תוכניות הערבים בימי חג נבי מוסא. מפקדת הגדוד ששכנה בבאר יעקב אישרה לשתי קבוצות מחיילי הגדוד, כל אחת של חמישים איש, לעלות לירושלים לחג הפסח, אולם דווקא כבודדים וללא נשק "כדי לא להרגיז את הערבים". מנחם אוסישקין מראשי היישוב פנה בשם 'ועד הצירים' לפינחס רוטנברג, שחזר לירושלים והיה לאחד ממפקדי 'ההגנה' במקום, והודיע לו "כי הגדוד יבוא תיכף לירושלים, אם יסכים מרגולין - מוטב; ולא - בלי הסכמתו". דב הוז, רב-סמל גדודי, רתח מזעם על ש"המוסדות המוסמכים ביקשו שלא לסכן את הגדוד והורוהו לשבת ולהמתין ולא להסתבך במעשים נחפזים". הוא שלח עם הסמל שמעון הכהן כח משימה קטן מבין נאמניו בגדוד, שיעלה לירושלים לעמוד לפקודתו של ז'בוטינסקי. מספרים כי כאשר נודע הדבר למרגולין הוא לא כעס על חייליו על מעשם, אלא על כך שלא הודיעו לו כדי שיוכל לצאת בראשם. יש אומרים כי מהלך "לא חוקי" זה, של הופעת חיילים עבריים בעיר והסתבכויות עם נערים ערבים משליכי אבנים, גרמו לפקודה הבריטית "ללכוד כל חייל יהודי המסתובב בירושלים". שוטרים התהלכו בחלקי העיר שמחוץ לחומה ואסרו כל איש צבא מהגדוד העברי שנפגש על דרכם, כולל כמה עשרות חיילים עבריים שנמצאו במקרה בירושלים לחוג את חג הפסח, ופרקו מעליהם את נשקם. קצינים בריטים סבבו בבתי המלון וחיפשו את החיילים היהודים כדי לאסור אותם. סיפרו כי במקום אחד בעיר נפגשה פלוגה של 'ההגנה היהודית' בפטרול של הצבא, כשמאחורי הפטרול הולכת חבורה של ערבים עם מקלות בידיהם. הפטרול עצר את הפלוגה היהודית ולקח מאנשיה את המקלות וחיפש אצלם נשק, ובחיפוש זה נעזר הפטרול על ידי הערבים. וכך נכתב במכתב תגובה אונימי על דברי ז'בוטינסקי:

פירושך על מה שהרב קוק מצא לנחוץ לחתום על המחאה נגד פסקי הדין של עבודת פרך על חברי ההגנה העצמית של שנת 1920 בשבת דווקא הוא אולי פירוש מעמיק, אבל לא נכון. תרשה לי להזכירך שאתה בעצמך ישבת אז בבית הסוהר, ולפיכך לא יכולת לדעת את מצב הרוחות אז בארץ. ואולם אני עבדתי אז בבאטאליון היהודי [=הגדוד העברי], ששארית קטנה ממנו, בסך הכל ארבע מאות איש, עדיין לא פורקה, ועמדה בראשותו של הקולונל מארגולין על יד צריפין, לא רחוק מראשון לציון. משום כך יודע אני את מצב הרוחות של הליגיונרים שלנו, והן של הנוער היהודי בכלל במושבות יהודה ובת"א. זה היה מצב רוח מסוכן מאוד, מרוגז מאוד, ואין אני מסופק שהוא הורגש גם בירושלים. אילו לא מצא מצב רוח זה מוצא אחר, מוצא של שלום, היה מוכרח למצוא את ביטויו בצעדים שהיו מביאים בלא ספק לא רק לסכנת נפש אלא לסכנת נפשות, ובמספר רבים גדול, וסכנה זו הייתה

תכופה וקרובה. תיכף ומיד, בלא לאבד רגע אחד, צריך היה למצוא מוצא של שלום לאותו מצב רוח, באופן שהצעירים יודעו מזה כמעט באותה שעה שנפוצה הידיעה על פסקי הדין שלכם¹⁶. וכדי שצעד כזה יוכל באמת להרגיע את הנער, כדי שיקבל את הרושם שבאמת אוחזים באמצעים יוצאים מן הכלל כדי לשחרר את ההגנה, היה צורך לעשות מין דבר שכמותו לא ראה עדיין הישוב מעולם, דבר שיעשה את הרושם העמוק ביותר לכל הפחות על היהודים, אם לא על האנגלים. האפשרות היחידה לכך היה אותו דבר שעשה הרב קוק. זוכר אני יפה את הרושם שמעשהו זה עשה אצלנו בבאטאליון, כיצד הרגיעה אותנו הוכחה ברורה זו שהישוב לא ישכח את חובתו ויעשה את ההתאמצות המאכסימאלית, התאמצות יוצאת מן הכלל, כדי להציל את מגיניו. ואני אומר לך ברצינות גמורה, אילו לא עשו זאת ב'חורבה' באותה שבת דווקא שבו נתפרסם פסק הדין, ואילו לא נודע לנוער על אותו המעשה שעות אחדות אחר המאורע [לבאטאליון שלנו הודיעו ע"י הטלפון הצבאי, הטלפוניסטים האנגליים היו ידידים טובים], אז היה לנו למחר יום ראשון שחור עם הרבה קרבנות. הציבור שהתפלל בשבת ב'חורבה' הציל עשרות נפשות יקרות.

מדובר בהסבר מעניין של אדם עלום שם, שמנסה להצדיק את ההיתר לחתום על העצומה בחג בהגדרה מיוחדת של פיקו"נ העלול להתרחש כתוצאה ממניעת תגובה למעשי הערבים. אפשר שמוגזם לתלות בדבריו דיוקי הלכה, אבל יתכן שבכותבו 'וסכנה זו הייתה תכופה וקרובה תיכף ומיד' הוא רומז לעקרון ההלכתי המפורסם שייסד הנודע ביהודה [מהדורה תניינא יורה דעה סי' ר"ג] לגבי היתר איסורים מפני פיקוח נפש:

כל זה ביש ספק סכנת נפשות לפנינו, כגון חולה או נפילת גל, וכן במסכת חולין שם גבי רוצח, הפיקוח נפש לפנינו, וכן אפילו לעניין ממון שם במסכת בב"ב ההיזק לפנינו. אבל בנדון דידן אין כאן שום חולה הצריך לזה, רק שרוצים ללמוד חכמה זו אולי יזדמן חולה שיהיה צריך לזה, ודאי דלא דחינן משום חששא קלה זו שום איסור תורה או אפילו איסור דרבנן, שאם אתה קורא לחששא זו ספק נפשות א"כ יהיה כל מלאכת הרפואות, שחיקת ובישול סמנים והכנת כלי איזמל להקזה, מותר בשבת, שמא יזדמן היום או בלילה חולה שיהיה צורך לזה.

16 גם כאן יש להעיר שלא מדובר על פסקי הדין אלא על מעצרו, אך כדברי אותו כותב לז'בוטינסקי יש לומר גם עליו שלא היה שם ולכן אינו מדייק, כמו שלא ידע שהרב קוק כלל לא התיר לחתום במהלך החג.

איך התגלגלה שמועת החתימה בחג?

יש מקום לתמוה על הדרך של עורכי 'ספר ההגנה' לתאר את האירוע המדובר. יהודה סלוצקי, מעורכי ספר ההגנה, נפגש עם משה יצחק לוי בקיץ תשט"ז כדי לראיין אותו על פעילותו במאורעות תר"פ. לוי, בן למשפחה ותיקה בירושלים ששימש כמורה בבית הספר תחכמוני וכחבר "מכבי", והיה במאורעות תר"פ ממפקדי האזור הצפוני-מזרחי של ירושלים שכלל את השכונות החרדיות, סיפר כי באחרון של פסח הם קיבלו הוראה להחתיים עצומה (פטיציה) לטובת אסירי ההגנה. הוא פנה לרב קוק בעניין זה, והרב קוק התנגד לכך מטעמים הלכתיים. לוי הוסיף שזה לא נכון שיהודים חתמו בבתי הכנסת על עצומה זו, ומעיד שהיו רק "פה ושם יהודים דתיים בודדים שעשו זאת"¹⁷. פה לא מדובר על שמועה, אלא על עדות בגוף ראשון! אך עורכי ספר ההגנה, שעדותו של משה יצחק לוי ששוחח בעצמו עם הרב קוק הייתה ידועה להם, בחרו משום מה לכתוב אותה רק בין ההערות והמקורות שבסוף הספר, בעוד שבספר עצמו בחרו לכתוב את גירסתו הנ"ל של שכטמן שהתבססה על שמועות¹⁸. כאמור, עורכי 'ספר ההגנה בירושלים' שיצא לאור בשנת תשל"ג נסחפו הרבה יותר, וייחסו לרב קוק דברים שלא היו ולא נבראו. אין ספק שהרב קוק לא התיר לחלל לא שבת ולא יו"ט בחתימה על עצומה שקיים סיכוי קלוש שתסייע במשהו לנאשמים, ושאכן לא הועילה למעשה כלל.

עדות על רב פוסק, ובעיקר בשיעור קומה של הרב קוק זצ"ל, שהתיר חילול שבת לצורך עניין לאומי-ערכי שיש בו גם צד של פיקוח נפש, היא סיפור פיקנט, וגם בלי רצון מודע להתרחק מן האמת אפשר להבין את החשש לאי דיוקים בו, בעיקר כשהוא מגיע מאנשים שהיחס שלהם לחילול שבת אינו דומה ליחסם של אנשים שומרי תורה. ההשלכה הרוחבית של עדות כזו עלולה להיות הרסנית לשמירת השבת, כאילו בכל מצב חירום הכל מותר. יש בכך טעם נוסף לדרישותיהם של הרבנים, שהתירו במקרים מסוימים במלחמת העצמאות לעשות עבודות בשבת משום פיקוח נפש, להביא כל מקרה ועניין לשיקול דעתם בנפרד, ולא הסכימו לתת לשם כך היתר גורף. כך נהג הרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים, בחורף תש"ח, כאשר התיר לשריין בשבת אוטובוסים ששימשו לנסיעות ליישובי גוש עציון. הרב פרנק גם ביקש להבהיר לעובדים שאין לחלל את השבת בעבודות אחרות שאינן קשורות באופן ישיר לשיריון האוטובוסים¹⁹. כך נהגו הרב איסר יהודה אונטרמן, רבה של תל אביב, והרב ראובן כ"ץ, רבה של פתח תקוה, כאשר נתבקשו באביב תש"ח על ידי ישראל ברנע (בוגנוב),

17 עדות עו"ד משה יצחק לוי, על ידי יהודה סלוצקי, אוגוסט 1956, את"ה מס' 29.31.

18 ספר ההגנה שם עמ' 791, הערות לעמ' 637 שורה 23 "שחתמו בעצם החג".

19 שמואל הכהן וינגרטן, "הרב פרנק וההגנה", בתוך: ארגון חברי ההגנה, עלון לחברים, עמ' 15.

שהיה אחראי לענייני התחבורה במטה הכללי של ההגנה, לאשר לייצר מכונות משוריינות גם בשבת. הרב כ"ץ אף ביקר לפני שבת באחד המפעלים שעסק בזאת כדי ללמוד את העניין מקרוב. שני הרבנים ציינו בהחלטתם שבכוונתם להקל כאשר מדובר בפיקוח נפש, אך הדגישו שבשל חשיבות שמירת השבת אין להתיר לכל אחד לפסוק בעצמו, ויש להביא כל מקרה לשיקול דעתם.²⁰ נוסף לצורך לבדוק כל מקרה לגופו מפני שהבדל קטן בנתונים יכול לגרום לשינוי גדול בהלכה, הרבנים גם לא רצו לתת את כוח הפסיקה למעשה למי ששמירת ההלכה אינה נר לרגליו, ונימוקם עימם.

דברי הרב הירשנזון בספר מלכי בקודש

לסיום, השמועה המוטעית הגיע כאמור גם לחו"ל, ובעקבותיה כתב הרב חיים הירשנזון את הדברים הבאים:²¹

...גזרה שנעשה במסירת נפש כזאת אפילו ב"ד היותר גדול לא יכול לבטל, כי לא יכול להיות גדול בעולם יותר מהרגע שאיש מוסר חייו ונפשו עבור

20 נתן גרדי (ראש השירות הדתי), תמצית פרטי-כל מהפגישה ב-8.3.1948, אפא", מכל 21, תיק 4.

21 מלכי בקדש ח"ב עמ' 77. על יחסו של הרב קוק אליו ניתן ללמוד ממכתבו [מלכי בקדש ח"ד עמ' ה, מובא באוצרות ראיה חלק א עמ' 397]: 'שלום וברכה לכבוד ידידי הרב הגאון החכם הנעלה הוגה דעות ותוכן עלילת... אמרתי לא אהיה כעובר את חוק הכבוד הראוי לכל אדם ובפרט לגברא רבה דכוותיה... אע"ג שלפי הנראה לענ"ד בכמה וכמה מקומות מדבריו אית להו פירא, שכולן אמנם מסתעפות מתוך תומת לבבו הטהורה, שאין לבו נוטה לחשוך את הדברים המוחלטים בהחברה האנושית שבהוה בתור מוסר וצדק שהרבה מהם אינם כי אם כסף סיגים מצופה על חרס. אבל כמה נכבד הוא תום הלב הטהור בעצם, המתעלה על כל תרמיית ורוכסי איש, ושבע יפול צדיק וקם'. יש בנותן טעם להוסיף כאן את דברי הרב צבי טאו [צדיק באמונתו יחיה' עמ' רכה]: 'בדורו של הרב היה רב אחד באמריקה יליד ירושלים, אשר למד הרבה תורה בצעירותו והיה מלא וגדוש בידיעות, אך לא הצטיין בסברה. מכיוון שהיה בעל נטייה ספרותית החל להוציא לאור מאמרים שכתב ושלא אותם לכל מיני גאונים, בתוכם האור שמח והחפץ חיים, והם מצידם התייחסו אליו מצד אחד בכבוד ומצד שני בביטול. הם כיבדו אותו משום שאהב תורה, ואף גייס באמריקה כסף רב עבור הישיבות באירופה, אך מצד שני הייתה לו הערצה מופרזת לתרבות הכללית שנתפסה אצלו כמתקדמת מאוד, ולכן נטה מאוד לתמוך במה שהיה נחשב אז למודרני, ומתוך כך שגה בדברים חמורים, וניסה להכשיר דברים מנוגדים לחלוטין לרוח היהדות. לכל תופעה קלוקלת הוא התייחס באהדה, וניסה למצוא לה ביסוס במקורות. עם זאת כוונתו לא הייתה רעה, אלא הוא היה פשוט תמים. כל הגדולים כתבו לו שיניח להבלים הללו, שלא יתפעל מן התופעות הללו ועאכו"כ שלא ינסה למצוא להם ראיות מן התורה. גם רבנים אחרים כתבו ברוח זו, והזהירו אותו לבל ילך בעיניים עצומות אחר כל מה שמקובל בתרבות המערבית, ובזה סיכמו את תגובתם אליו. לעומתם הוסיף הרב עוד נקודה חשובה - כמה נכבד הוא תום הלב הטהור בעצם, המתעלה על כל תרמיית ורוכסי איש, ושבע יפול צדיק וקם' (כדאי לציין שהדפסת חלק מכתביו בשנים האחרונות בידי גוף מסוים מוסיפה עוד פרט לתמונה הכוללת, וד"ל).

אידיאל. ברגע זו אין גדול ממנו רק ה' אלוקיו. אשר מפני זה כנראה חשבה כל קהלה קדישא די בירושלים את השר המצביא זשאבאטינסקי ומרעיו, אשר מסרו נפשם על הגנת עם ישראל בעת הפאגראם בפסח מעוכין זה, לקדושים בארץ, ואמרו כגון דא ראויים הם לחלל עליהם את השבת, שזה נ"ל פירוש דברי שמעיה ואבטליון 'ראוי זה לחלל עליו את השבת' [יומא לה, ב], לא אמרו 'צריך לחלל עליו את השבת מפני פיקוח נפש' שזה צריכים בפיקוח נפש כל איש, ועוד טרם שאמרו שמעיה ואבטליון מאמר זה כבר פרקוהו והרחיצוהו וסכוהו והושיבוהו כנגד המדורה כדין פיקו"נ, ואח"כ אמרו שמעיה ואבטליון 'ראוי זה לחלל עליו את השבת', א"ל שמסר נפשו על התורה לא רק שצריכין לחלל עליו את השבת, אך גם ראוי הוא ושווה שיחללו עליו את השבת, משא"כ בפיקוח נפש איש אחר צריכין לחלל עליו את השבת, אבל לא כל איש ראוי לזה רק מי שמוסר נפשו על דבר טוב. ולפי המסופר בעיתוני אמריקה הביאו הקהל את המכתבים ביו"ט לחתום בבית הכנסת עוד טרם הרבנים התירו זה, ותיכף אמרו הרבנים ומארי דארעא דישראל הגאון המוסרי הרב קוק נ"י 'כי ראויים אלה לחלל עליהם את היו"ט, כי עמדו בנפשותיהן עבור הגנת ישראל'...

גם הרב הירשנזון הבין שהרב התיר לחתום משום פיקוח נפש. ההסבר המקורי שלו ללשון הגמרא ביומא מזכיר את דברי העיון יעקב' שם:

אותו היום תקופת טבת הייתה שאז גובר הקרירות ואפילו הכי סיכן הלל עצמו בשביל אהבת התורה, וסמך עצמו אהא דכתיב שומר מצוה לא ידע דבר רע. והשתא מדוקדק מה שאמרו ראוי זה... דבאחר הוה מאבד עצמו לדעת ולא היה לו להביא עצמו לידי סכנה, ורק בהלל שעשה הכל לכבוד התורה ראוי לחלל עליו את השבת אפילו בכה"ג²².

22 הר"ש אלישיב [הערות על מסכת יומא לה, ב] העיר: "אולם נראה דאין זה נכון, דאפילו נאמר במאבד עצמו לדעת דכיון שהביא עליו בידים סכנה זו ומדעתו אפשר דאין מחללין עליו את השבת, מ"מ בגוונא כה"ג של הלל, דהיינו שאדם לא רצה להרוג ולאבד עצמו אלא היה רצון לעשות דבר מסוים ובעשיית דבר זה נכנס נמי לסכנה ולא חשש אותו אחד לסכנה, א"כ אה"נ דנתבע הוא למה נכנס לזה, מ"מ אמאי אין מצילין אותו ואין מחללין עליו השבת, דרק לא חישוב לסכנה מרוב רצונו לאותו דבר. וא"כ המכניס עצמו לסכנה מסברא נראה דמחללין עליו השבת". על עצם הקושיא כתב: "נראה דלכאורה קשה. דנתבאר לעיל מה שהקשה הליקוטי הלכות היאך הוציא הלל ממון שלא כדין, ולכאורה הוה ליה להקשות קושיא דעדיף טפי, היאך הכניס עצמו הלל לידי סכנה בשביל ללמוד תורה. אלא ודאי הלל מרוב דביקותו ואהבתו לתורה לא חלי ולא מרגיש בסכנה שיש בדבר, וא"כ ליכא שום חידוש בזה שהצילוהו [אפילו לדעת השב"י]. ומה דקאמרה הגמ' ראוי זה לחלל עליו את השבת, היינו דקאתי למימר באיזה מצב של סכנה היה שהיה ראוי לחלל עליו את השבת. והיינו כמה נתדבק הוא ליוצרו ולא הרגיש איך שבא לידי סכנה גדולה כזו".

דברים דומים כותב האור גדול [סי' א]:

...הלל דוקא ראוי לחלל עליו שבת דודאי עשה כן לשם שמים ונפשו חשקה בתורה, ואפשר דיש לומר דבשביל גודל החשק לא הרגיש את הקור כלל.

פירושו של הרב הירשנזון דומה מעט לדברי החיד"א בפתח עינים:

הן אמת דלכל אדם מישראל מותר לחלל שבת, אמנם אפשר דאח"כ זה האדם שחיללו שבת בעבורו יגדיל עוונות מאוד וטוב לו אם לא חיללו עליו שבת והיה מת, ברם אם הוא צדיק גמור מריש ועד כאן לזה מצוה גדולה להצילו. וזהו שאמרו אחר שכבר פירקו ראוי וכו', כלומר זה שהוא צדיק גמור שמסר עצמו למיתה בשביל התורה ונתקדש כל גופו ראוי ונאות לו לחלל עליו את השבת.

אך קיים הבדל בין הפירושים. החיד"א תולה את הראויות בשאלה כיצד ינהג הניצול כל חייו, וממילא ה'לא ראוי' מתפרש על אדם שמעשיו הרעים יגרעו את מעמדו ועבורו לא הייתה כדאית ההצלה, אולם הרב הירשנזון טוען שעצם ההצלה מצד המציל וחילולו את השבת אינה ראויה אלא מוכרחת, ורק באנשים מסוימים היא הופכת להיות ראויה. ספק גדול אם הבנה זו בהיתר לעבור עבירות משום פיקוח נפש אכן תואמת את המשמעות הפשוטה של "וחי בהם".

סיכום

השמועה שהרב קוק זצ"ל חתם בשביעי של פסח על עצומת הזדהות עם ז'בוטינסקי העצור, בהנחה שמעשה זה יש בו משום פיקוח נפש, מתבררת כמופרכת. למרות עדויות מפורשות הפוכות מכלי ראשון נרשם בספרי מקור ובספרי היסטוריה רבים שאכן כך היה, ואולי הייתה בכך מעין משאלת לב שהציבור הדתי ורבניו יזדהו עם המאבק על ארץ ישראל ועל הגנת עם ישראל עד כדי כך שהם ישימו אותם בסדרי העדיפויות גם מעל לשמירת התורה והמצוות, ומכאן הדרך קצרה להרחבה מוגזמת ולא-מידתית של היתרים 'משום פיקוח נפש' גם במקום שאינם מתאימים לגדרי ההלכה. בכל אופן אין שום ספק בעובדה שהרב קוק לא שיתף פעולה עם יוזמת החתימה על העצומה לטובת ז'בוטינסקי תוך חילול שבת או יו"ט, ואכן התברר שהעצומה הזו לא הועילה כלל, כפי שהיה צפוי.

